

УДК 94(410)“1899/1902”+355.48

**АНГЛО-БУРСЬКА ВІЙНА 1899 -1902 рр. ТА АРТУР КОНАН ДОЙЛ:
ПІЗНЬОВІКТОРІАНСЬКА ПОЛІТИЧНА ДІЙСНІСТЬ
ІНТЕЛЕКТУАЛА**

В статті розглядаються політичні погляди А. Конан Дойла на матеріалах його праці про англо-бурську війну. Особлива увага приділяється на те, як автор трактував британську колонізацію Південної Африки, причини, наслідки та моральні аспекти війни. Аналізується його бачення ролі та місця Великої Британії в міжнародних та колоніальних процесах в кінці XIX – на початку XX ст.

***Ключові слова:** Артур Конан Дойл, Велика Британія, англійське суспільство, суспільна думка, Південна Африка, колоніалізм, імперіалізм.*

Видатний англійський письменник та громадський діяч Артур Ігнатіус Конан Дойл (1859-1930) придбав світову популярність завдяки створенню незабутніх детективних образів в пригодницькій літературі. Для меншого кола читачів його ім'я асоціюється із діяльністю по популяризації модного захоплення пізньовікторіанського суспільства – спіритуалізму. І тільки безпосередньо зацікавленим дослідникам відомо, що перу А. Конан Дойла належить один з перших історико-публіцистичних творів про англо-бурську війну 1899-1902 рр.

Історичний цикл праць А. Конан Дойла почався з кінця 1880-х рр., а саме, з публікації у лютому 1888 р. роману про спробу скинення Якова II – Монмутське повстання 1685 р. Можна припустити, що прагнення письменника до серйозної, продуманої літератури, звернення до реального історичного минулого пов'язане із втомою від вигаданого персонажа Шерлока Холмса. В подальшому А. Конан Дойл зацікавився періодом

Сторічної війни та наполеонівськими війнами. Під час роботи над працями історичного характеру англійський публіцист студіював наукову літературу, звертався до джерел, чим заслужив високу оцінку як літературних критиків, так і відомих істориків-сучасників.

Оскільки за освітою А. Конан Дойл був лікарем і навіть мав медичну практику, пов'язану перш за все з офтальмологією, з початку англо-бурської війни він відправився працювати у військово-польовий шпиталь. Він служив добровольцем в Лангманському польовому шпиталі в березні-червні 1900 р. Таким чином, в англо-бурській війні А. Конан Дойл приймав нетривалу, але безпосередню участь. Своїй участі він присвятив декілька публіцистичних нотаток, де пояснював, що працював виключно як доброволець за власний рахунок [1, с. 490], розповідав про тяжку працю лікарів та санітарів в госпіталях Південної Африки під час епідемій, де працював сам [4, с. 483-487], тощо. Примітно, що в своєму дослідженні публіцист майже не посилався на свою участь у війні, тому робота не мала мемуарний характер.

Знаходячись під впливом від побаченого, А. Конан Дойл написав коротенький огляд війни, який мав успіх. В 1900 р. він опублікував велику за об'ємом книгу «Велика Бурська війна», в деяких перекладах «Англо-бурська війна», оскільки в сучасній англійській історіографії офіційно визнається назва «південноафриканська англо-бурська війна 1899-1902 рр.» (the South African Anglo-Boer War of 1899-1902) [5].

В цій праці А. Конан Дойл не тільки висловив свою власну думку з приводу подій та їх причинно-наслідкові зв'язки, але й задокументував велику кількість фактів, фактично утворивши хронічку від утворення бурських держав і закінчуючи підписанням мирного договору.

А. Конан Дойл вважається першим істориком англо-бурської війни. Перше видання його роботи було надруковане в кінці 1900 р., коли англійці вважали закінчення війни справою часу і фактично поставили в цій справі крапку. Проте, війна несподівано для англійців тривала і затягнулась до підписання мирного договору в травні 1902 р. Тому А. Конан Дойл постійно

переписував свою роботу, доповнюючи її новими розділами. В результаті, праця А. Конан Дойл витримала 18 перевидань, які, по суті, являють собою різними творами, що відрізняються один від одного структурою та змістом. Наприклад, перше видання 1900 р. містило 554 сторінки та 30 розділів [6], а перевидання 1902 р., опубліковане в Нью-Йорку під назвою «Війна в Південній Африці. Причини та перебіг», умістилось всього в 150 сторінках та 11 розділах. При цьому американське видання містило розділи, які відсутні в усіх інших варіантах: «Про концентраційні табори», «Про спалення ферм», «Британські солдати в Південній Африці» і так далі. Одна із останніх та найбільш повних редакцій складала 700 сторінок тексту з картами та додатками.

В історійко-публіцистичних працях А. Конан Дойла чітко простежується характерний для пізньовікторіанської інтелігенції «інтелектуальний імперіалізм», що захищав інтереси Британської імперії та виправдовував їх методи. У вступі до американського видання письменник відмічав: «Не думаю, що будь-яка безпристрасна людина спроможна тлумачити факти без розуміння того, що Британський уряд зробив усе можливе задля запобігання війни, а британська армія поводи́ла себе гуманно [7, р. 1]. Дії британського уряду по відношенню до місцевих племен автор охарактеризував як «непопулярну роль захисника слуг-туземців», з цього він робив висновок про причини суперечок, що розгорнулись в 1830-ті рр., між «старими переселенцями», які практикували рабство в бурських республіках та «новою адміністрацією», яка жила за британськими законами, які його забороняли [7, р. 3-4].

В художніх творах А. Конан Дойла можна помітити ксенофобські мотиви, в тому чи іншому ступені притаманні усім його консервативним сучасникам-британцям. Наприклад, один з таких творів – це повість «Знак чотирьох», опублікований ще в 1890 р., за 9 років о англо-бурської війни [10; 9]. В історії англо-бурської війни у нього часто зустрічались епітети «дикуни», «люті племена» в протигагу «гордівливій англо-саксонській расі»

[7, p. 5]. При цьому А. Конан Дойл зовсім не бачив зв'язку між європейською колонізацією та скороченням місцевого населення, пояснюючи цей процес суто «європейськими хворобами, що розчистили країну для нових хазяїв» [2, с. 10].

А. Конан Дойл описав бурів як «твердолобих фермерів з архаїчною теологією та сучасними рушницями» [2, с. 8]. В усьому іншому він надавав їм позитивну оцінку, відмічаючи їх відвагу та працелюбство. За небезпекою, що вони представляли для Великої Британії, письменник порівнював їх із «армією Наполеона» [2, с. 8]. «Побажай ці люди добровільно стати нашими співгромадянами – вони були би більш цінним придбанням аніж усі золоті шахти Трансвааля» [2, с. 80], – таким чином висловив своє відношення до бурів А. Конан Дойл, коли описував співвідношення та боєздатність сил сторін напередодні війни. Вся концепція війни А. Конан Дойла зводилась до «війни білої людини» [2, с. 74], тому вимагала поважного відношення до обох сторін. Тобто письменник відносився до ворога з повагою і не схилився до демонізації його образу в очах британців. Звісно, джентльменське відношення до бурів пояснювалось бажанням зобразити сурового, безжалісного та сильного ворога, якому протистоїть імперія, а не звичайним фермерам, котрі бажали захистити свою землю та свій звичний лад життя.

Завоювання бурських володінь англійцями на початку XIX ст. А. Конан Дойл виправдовував в суто імперіалістичній манері. Поступове витиснення нащадків голландських колоністів з прибережних територій всередину континенту він також виправдовував, пояснюючи цей процес двома критеріями: «правом завоювання» та «правом купівлі» [2, с. 11; 7, p. 2]. Автор посилався на прецеденти з колоніального та фронтірного минулого США. Апеляція до «права завоювання» у А. Конан Дойла зустрічалась декілька разів, коли він згадував колонізаційні процеси на Півдні Африки в другій половині XIX ст. Причому, описуючі події після першої англо-бурської війни 1880-1881 рр., дії бурів він називав агресивними, тому що вони «розповзались» на чужі (тобто британські) володіння. З його точки

зору, це була флібустьєрська колонізація, так як були встановлені законні кордони, які вони не мали право порушити. Британське просування на ті ж самі території в середину африканського континенту А. Конан Дойл виправдовував відсутністю у Лондона будь-яких зобов'язань та все тим же «правом завоювань» [2, с. 26-27, 29]. Таким чином, в наявності класичний приклад подвійних стандартів та імперської риторики для виправдання експансії.

В такому ж імперському ключі А. Конан Дойл трактував й першу англо-бурську війну 1880-1881 рр. За його версією, англійці переслідували благородну мету «без жадоби та егоїзму» [2, с. 23], яка полягала у намаганні захистити бурів від місцевих племен та безпеці власних колоній.

Причини другої англо-бурської війни 1899-1902 рр. А. Конан Дойл вказав достатньо об'єктивно. Відкриття крупних родовищ золота та алмазів, безумовно, відіграло вирішальну роль у захопленні бурських республік. Проте, вікторіанський письменник та публіцист дотримався ідеологічного напрямку, поклавши провину за війну на нащадків голландських колоністів. За його версією, бури не могли власноруч добувати та використовувати багатства своєї країни та були змушені запросити найкращих спеціалістів, котрі, головним чином, були представниками «англо-кельтської раси»: шахтарі-корнуельці, керівники-англійці, інженери-американці [2, с. 31]. Саме вони – чужинці, котрих бури називали уїтлендерами, – склали більшість економічно активного населення. А. Конан Дойл пояснив спроби бурів захистити свою країну від напливу іммігрантів жадібністю: «звичайні життєві цінності, притаманні фермеру, були повалені перед спокусою золотом» [2, с. 32]. З цього він зробив висновок, що у запалі жадоби бури піддавали іммігрантів, які на початку 1890-х рр. розгорнули справжню флібустьєрську колонізацію, всілякому політичному та юридичному пригнобленню. Дискримінація уїтлендерів, на думку А. Конан Дойла, укладалась у 8 пунктів. Головне до чого зводилось звинувачення бурів – це високі податки без можливості приймати участь в політичному житті на усіх

рівнях від місцевого до державного управління [2, с. 32-33]. Права бурів на ці землі по «праву завоювання» А. Конан Дойл не визнавав на тій підставі, що вони не могли їх повністю заселити та ефективно ними розпоряджатися [2, с. 36]. В цьому аргументі простежується ще одна формула імперіалізму: «право завоювання» має підтримуватись політичною та військовою міццю, з чим А. Конан Дойл був повністю згоден.

Йоханнесбургське повстання 1895 р., на думку А. Конан Дойла, було справедливою відповіддю уїтлендерів на пригноблення їх громадських прав. Це добре демонструється в його вислові: «...їм нема необхідності каятися за повстання проти тиранії, якій не підвергалась жодна людина нашої раси» [2, с. 39]. Автор приділяв багато уваги політиці погіршення бурськими республіками правил отримання громадянства, для того щоб підкреслити правомірність відповіді з боку англійців. Вторгнення англійців із Капської колонії, відоме як «рейд Джейсона», авантюрне та стихійне за своїм характером, було розкритиковане письменником як «несправедливий захід» [2, с. 79].

А. Конан Дойл приводив промови та доповіді комісара в Південній Африці сера Альфреда Міллера в якості підтвердження того, що у британців не було можливості не втручатися в справи бурів, щоб врятувати репутацію Великої Британії та захистити права їх підданих. В цих цитатах простежувався ще один ідеологічний штамп, який А. Конан Дойл активно підтримував: «Видовище тисячі британських підданих, котрі утримувались на положенні рабів, знаходились під гнітом постійних утискань і даремно закликаючи до Уряду Її Величності із благанням про встановлення Справедливості, підривали вплив та репутацію Великої Британії в домініонах королеви» [2, с. 51]. Ідея турботи про свій «народ» на території чужої держави, в яке вони приїхали грабувати через монополії та концесії, в черговий раз вказує на імперський характер аргументації автора щодо причин англо-бурської війни. При цьому прибічники цієї ідеї ігнорували явну нестиковку: якщо уїтлендери залишались підданими Її Величності, то не

було підстав наділяти їх виборчими правами іншої держави, і в разі отримання цих прав це означало би що вони намагались відмовитись від підданства Великої Британії.

А. Конан Дойл і раніше висловлював імперіалістичні ідеї, хоча й в розрізненому, безсистемному вигляді. Він публікувався в англійських виданнях для дітей та молодіжі, які підтримували достатньо популярні на той момент ідеї імперіалізму. За свідченням цього сучасника, письменника та мандрівника Френка Баллена, «на світанку ХХ ст. кожен британський хлопчик був впевненим імперіалістом» [8, р. 1].

Ще одна імперська ідея простежувалась при описі А. Конан Дойлем африканерів – голландських мешканців англійських колоній Південної Африки. Серед всього іншого, він порівнював їх з бурами: «африканери з одного боку одноплемінники бурів, з іншого британські піддані, і насолоджувались благоденством ліберальних законів, подібність яких ми палко бажали би бачити в Трансваалі» [2, с. 52]. В цьому вислові продемонстрована місіонерська ідея, яка в міркуваннях автора доповнювалась класичним штампом про «тягар білої людини». Так, А. Конан Дойл постійно просував думку про те, що Велика Британія всіляко відхилялась від заволодіння Південною Африкою, але була скована обов'язком виконувати свій борг [2, с. 47]. Автор приводив доводи економічної недоцільності захоплення бурських республік. Вказувалось також на те, що британська громадська думка не схилялась до оволодіння новими територіями. Агресивна політика Лондона зводилась до обов'язку проти власного бажання «встановити справедливість між білими расами на Африканському континенті» [2, с. 49]. При цьому відомий письменник нічого не писав про жорстку конкуренцію англійців з французькими та німецькими гірничодобувними компаніями в Трансваалі та Оранжевій республіці. По причині економічного протистояння європейських концесій Велика Британія прагнула встановити свою монополію над видобутком та алмазів, що було можливим тільки встановленням колоніальної адміністрації.

У А. Конан Дойла розглянуті причини були спрощені та наївно зводились до ідеологічних штампів.

З точки зору А. Конан Дойла, англо-бурська війна була оборонною війною для Британської імперії, тому що армія бурів першою перетнула кордони Капської колонії. У нього простежувалась прихильність ідеї, що однією із зацікавлених сторін, яка могла підштовхувати бурів на війну біла Голландія, здатна на все, щоб витиснути Велику Британію з Південної Африки [2, с. 69-70]. Виходячи з висновків, до яких дійшов автор, для британців та народів колоній ця війна носила ледь не оборонний характер загальноімперського масштабу, на що вказувала його фраза про їх відношення до результатів конфлікту з бурами: «Важкі втрати під час війни сприймались без гомону невдоволення, оскільки нація вважала цю війну не просто виправданою, а життєво необхідною, розуміючи що на карту поставлені не просто володіння Південною Африкою, а й єдність Імперії» [3, с. 434]. Таким чином, зберігання єдності імперії розглядалось як процес постійної експансії та демонстрації сили.

Опис самої війни у А. Конан Дойла достатньо об'єктивний, він займає більшу частину праці та містить небагато роздумів оцінного характеру. Останнє видання його книги поділялось на розділи, присвячені битвам, особистостям генералів та окремим сюжетам. Цінним в роботі А. Конан Дойла було те, що він зачепив найбільш спірні та проблемні аспекти англо-бурської війни: участь добровольчих загонів, англійську тактику «спаленої землі», концентраційні табори та інше. Пояснення автором цих процесів також розкривало суть позиції «інтелектуального імперіалізму» Великої Британії. З приводу добровольців зі всієї Європи, котрі підтримали бурські республіки, А. Конан Дойл писав дуже стримано та нейтрально. Він констатував факт їх присутності з моменту підготовки до війни: «Люди багатьох національностей, але із загальною, характерною виправкою, заповнили бурські міста. Найманці із Європи, як завжди, були готові

продати свою кров за золото, и вони прегарно виконували свою частину угоди» [2, с. 55].

Найбільш спірний моральний аспект англо-бурської війни – концентраційні табори – в повній редакції праці згадуються мимохідь, але повноцінно не розглядався. Своє відношення до цієї проблеми А. Конан Дойл висловив в американському виданні 1902 р., чому присвятив окремий розділ. Зміст розділу, його фактологічне наповнення та авторські аргументи можна назвати пропагандистськими та односторонніми, враховуючи особливо, що метою цієї книги було донести американській публіці роль Великої Британії у війні.

А. Конан Дойл виправдовував цю практику описуючи загальну ситуацію, що склалась під час війни до 1900 р. Велика кількість регіонів залишилась без продовольства наслідок знищення фермерських господарств, про що він писав в іншому розділі цієї книги, висловлюючи свою та офіційну позицію з цього питання. Британці були спроможні залишити жінок та дітей у вельді на смерть чи відправити їх за лінію фронту до бурів, що було неможливим по причині «збройних банд» [7, р. 81]. Але, на думку письменника: «Британія, як цивілізований народ, відчувала борг зберегти та убезпечити людей до повернення миру» [7, р. 81]. Створення та організацію концентраційних таборів він описував як раз у такому ідеологічному ключі. Існуючу критику А. Конан Дойл не обминув своєю увагою, та приписав опозиції лише політичні мотиви. Так, аналіз доповіді міс Хобхаус, котра детально описала жахи концентраційних таборів, де утримувались бурські жінки та діти, він по уточненню політичних уподобань самої доповідачки. За його словами виявлялось, що вона не могла бути об'єктивною, так як була відомою супротивницею Уряду, а її родич був членом радикальної парламентської групи [7, р. 82]. Усі факти, що наводила міс Хобхаус, А. Конан Дойл відкидав, посилаючись, що вона не знала голландську мову, характер бурів та особливості санітарних умов Південної Африки у мирні часи [7, р. 82]. Частині доповіді, присвяченій дитячим епідеміям та

смертності, А. Конан Дойл виокремив значну увагу. Провину за випадки масової смертності дітей від таких хвороб як кір він поклав на матерів. При чому апелював до власної лікарської практики та висновків табірних медиків: «Матері, керуючись своїм материнським інстинктом, чіплялись в своїх дітей та не віддавали їх на карантин чи на медичний огляд» [7, р. 85].

Риторика А. Конан Дойла зводилась до логічного ряду: по причині постійної партизанської війни, британці знищували більшість ферм, населення, що залишилось без домівок, необхідно було приховати для їх же власної безпеки. Ці обставини підштовхнули англійську владу на створення таборів тимчасового проживання бурів-біженців. Тяжкі умови списувались на «загальну традицію таким чином жити в мирний час та на важкий африканський клімат [7, р. 85]. Тобто у будь-якому випадку винними виявлялись самі бури.

Задля вагомості своїх аргументів в протиположності позиції міс Хобхаус він представив свідчення колоніальних та урядових чиновників, які підтверджували саме його точку зору [7, р. 86-90]. Примітно, що у А. Конан Дойла зовсім відсутня критика британського Уряду по цьому питанню. Не було навіть мінімального натяку на заперечення правильності та людяності дії влади по відношенню до мирного населення.

Таку ж позицію А. Конан Дойл займав по відношенню до британської тактики «спаленої землі», яка набувала масовий характер після 1900 р. та призвела до гуманітарної катастрофи на території бурських республік. Письменник доводив, що знищення фермерських господарств та посіви на бурських територіях, захоплених британцями, мало суто практичне значення. В цих наслідках він звинувачував партизанський рух бурів, який 1900 р. завдавав серйозну шкоду англійській армії та інфраструктурі [7, р. 72].

У відповідь на скаргу бурів він цитував різних діячів, загальний зміст яких зводився до того, що «не в традиціях та звичаях Великої Британії як цивілізованої нації знищувати чужу власність» [7, 73]. Головна із названих причин полягала в тому, що багато ферм використовувались як пастки та

снайперські позиції в партизанській тактиці [7, р. 76]. Деякі приклади руйнації ферм в праці приводились. Але потім А. Конан Дойл із захопленням розповідав про бійців «голодної восьмої дивізії» які за легендою, під час активних бойових дій обходились урізаним раціоном на марші, виснажували себе, але не мародерствували серед багатих ферм [7, р. 74].

Підведенню підсумків війни А. Конан Дойл невеликий за розміром останній розділ в своїй праці. Про завершення війни він писав як про складний процес, ініційований бурами, але який повністю керувався Великою Британією. Лондон відкинув усі пропозиції бурів та висунув власні умови. Ультиматум був озвучений головнокомандуючим британськими силами лордом Кітченером «... або капітуляція, або продовження війни, яка наприкінці знищить націю» [3, с. 433]. Ця цитата вказувала на достатньо жорстку та нелюдську позицію Великої Британії до супротивника в кінці війни.

Політичні результати війни для бурів, з точки зору офіційної британської позиції, були більш ніж сприятливі. А. Конан Дойл в привів в повному об'ємі текст договору, за яким бури ставали підданими Британської імперії, без ураження прав, із гарантіями захисту мови та національних звичаїв, і навіть із компенсацією знищеного майна. В цілому, виходячи з цього документу та аналізу його А. Конан Дойлем, створювалось враження про те, що бури отримали більше прав, ніж британські піддані мали на колишніх бурських республік.

За своїм настроєм та атмосферою книга А. Конан Дойла була проурядовою, в певній мірі пропагандисткою. Вона не тільки принесла йому прізвисько «Патріот» по причині апології офіційного курсу Великої Британії, але і, по його власному переконанню лицарське звання, яке йому дарував король Едуард VII в 1902 р., та деякі почесні посади. А. Конан Дойл приєднався до уніоністів Ліберальної партії Великої Британії, навіть зробив спробу розпочати політичну кар'єру, але не зважаючи на значну підтримку на виборах, не пройшов у Парламент.

Отже, в праці А. Конан Дойла, присвяченій англо-бурській війні, простежувалась прихильність автора до офіційної політики Великої Британії. Аргументація письменника була побудована на виправданні зовнішньополітичного курсу Лондону. При цьому А. Конан Дойл використовував класичні імперіалістичні стереотипи, що представлені в його роботі в трьох засадах: право завоювання при можливості застосувати військову силу та реалізувати економічну міць, право захисту своїх підданих в чужій державі шляхом втручання у її внутрішні справи, та місіонерська ідея нести уклад та традиції своєї культури як еталон культури, права, світогляду тощо. Так чином, А. Конан Дойла можна вважати прибічником консервативного курсу Великої Британії та політичним конформістом, що він і відобразив в своїй історико-публіцистичній праці.

S. N. Kovalskyi

**THE ANGLO-BOER WAR 1899-1902 AND SIR ARTHUR CONAN
DOYLE: THE LATE VICTORIAN POLITICAL REFLECTION OF AN
INTELLECTUAL**

Arthur Conan Doyle's political views, based on his work about the Anglo-Boer War, is considered in this article. A special attention is paid to the author's elucidation of the British colonization of South Africa, the causes, aftermaths and moral aspects of the war. His appreciation of the role and place Great Britain held in the international relations in the end of XIX – at the rise of XX is analyzed.

Key words: *Arthur Conan Doyle, Great Britain, English society, public opinion, South Africa, Colonialism, Imperialism.*

**АНГЛО-БУРСКАЯ ВОЙНА 1899-1902 ГГ. ТА АРТУР КОНАН ДОЙЛ:
ПОЗДНЕВИКТОРИАНСКАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ
ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ИНТЕЛЛЕКТУАЛА**

В статье рассматриваются политические взгляды А. Конан Дойля на материалах его работы, посвященной англо-бурской войне. Особое внимание уделено тому, как автор трактовал британскую колонизацию в Южной Африке, причины, последствия и моральные аспекты войны. Анализируется его видение роли и места Великобритании в международных процессах конца XIX – начала XX ст.

Ключевые слова: *Артур Конан Дойл, Великобритания, английское общество, общественное мнение, Южная Африка, колониализм, империализм.*

Список використаної літератури та джерел

1. Доктор Дойл и его работа в Южной Африке («Скотсмен», 3 октября 1900 г.) / Артур Конан Дойл // Дойл А. К. Собрание сочинений в 14-ти тт. / Артур Конан Дойл. – Т. 14: Повести и рассказы разных лет. Публицистика. – М.: Терра – Книжный клуб, 1998. – С. 490.
2. Конан Дойл А. Великая Бурская Война / Артур Конан Дойл [Перев. О. Тодера]. – В 2-х т. – Т. 1. – Донецк, 2012. – 360 с.
3. Конан Дойл А. Великая Бурская Война / Артур Конан Дойл [Перев. О. Тодера]. – В 2-х т. – Т. 2. – Донецк, 2012. – 435 с.
4. Эпидемия брюшного тифа в Блумфонтейне («Бритиш медикэл джорнэл» / Артур Конан Дойл // Дойл А. К. Собрание сочинений в 14-ти тт. / Артур Конан Дойл. – Т. 14: Повести и рассказы разных лет. Публицистика. – М.: Терра – Книжный клуб, 1998. – С. 483-487.

5. Badsey S. The Boer War (1899-1902) and British Cavalry Doctrine: A Re-Evaluation / Stephen Badsey // *The Journal of Military History*. – Vol. 71. – No. 1 (January 2007). – P. 75-97.
6. Conan Doyle A. *The Great Boer War*. – London, 1900. – 551 p.
7. Conan Doyle A. *The War in South Africa. Its Cause and Conduct*. – New-York, 1902. – 140 p.
8. Dunae P. A. Boys' Literature and the Idea of Empire, 1870-1914 / Patrick A. Dunae // *Victorian Studies*. – Vol. 24. – No. 1. Victorian Imperialism. – Autumn, 1980. – P. 105-121. – P. 1-17.
9. Frank L. Dreaming the Medusa: Imperialism, Primitivism, and Sexuality in Arthur Conan Doyle's "The Sign of Four" / Lawrence Frank // *Signs*. – Vol. 22. – No. 1. – Autumn 1996. – P. 52-85.
10. McBratney J. Racial and Criminal Types: Indian Ethnography and Sir Arthur Conan Doyle's "The Sign of Four" / John McBratney // *Victorian Literature and Culture*. – Vol. 33. – No. 1. – 2005.